

МАГІЧНИЙ СВІТ ЕРОТИЧНОЇ ЧУТТЕВОСТІ У ТВОРАХ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

I.M.Онiкiєнко (м. Кривий Рiг)

Определена природа магического реализма раннего периода творчества Олеса Гончара как резкий сдвиг временных плоскостей, существование сверхреального в мире реального, повторяемость мотива мистической встречи женского и мужского начал в хаосе войны и народнопоэтических мифологических образов.

Ключевые слова: магический реализм, мир, повторяемость, стиль.

The nature of magic realism in the early period of Oles Honchar's literary work is determined as a sharp shift of time, supernatural in the real world, repetition of female and male mystical meeting in the war chaos and that of folk poetic mythological images.

Key words: magic realism, world, repetition, style.

Художній стиль Олеса Гончара відкривається нам ще багатьма нерозкритими своїми гранями. Дивуєшся, як багато стильових відтінків вкладали митці в метод соціалістичного реалізму ще у 40-50-х роках, коли бадай якось намагалися виправдати своє природне лірико-романтичне світобачення. Вже у кінці 80-х вийшла книга досліджень творчості О.Гончара, упорядкована В.Ковалем [10]. Авторами її стали майже всі визначні літературознавці, і не лише українські. Здається, авторитетний Д.Павличко “розставив всі крапки над і” у визначенні особливості художньої манери О.Гончара, де, на його думку, реалізм поєднується з поетизацією. Д.Павличко назвав стиль митця поетичним реалізмом, свідомо уникаючи слів романтика, романтизація і навіть ліризація і пояснюючи це тим, що сам О.Гончар остерігався слова романтика, бо “в цей термін вкладають різний зміст” [8, 154]. На думку Д.Павличка, “в романах Олеса Гончара все підпорядковане гармонії реалістичного опису, схоплено драматичну несподіваність, збережено вірність історичним подіям і деталям, та разом з тим під покровом гончарівського реалізму тече глибинне, таємниче, ніби навіть нереальне, але високоякісне життя” [8, 154]. Далі йде висновок про те, що “перед нами своєрідне визначення не так романтики, як поезії. Гончарівський реалізм – це реалізм поетичний” [8, 154]. Очевидно, проте, що реалізм поетичний ніяк не в’яжеться з отим “глибинним, таємничим, ніби навіть нереальним”. Ухопивши суттєву ознаку світобачення митця, Д.Павличко неначе залишає її для коментаря наступним поколінням. Сьогодні, мабуть ніхто не сумнівається у тому, що О.Гончар – романтик і особливо

після виходу статті А.Погрібного “Олесь Гончар: початок позитивного випробування” [9]. Знадобилося ще 10 літ, щоб відверто сказати про борсання митця між заданістю тем, проблем і образів, як передбачав соцреалізм та потужним романтичним началом, що у 40-50-ті роки було притаманно О.Гончару, О.Довженку, Ю.Яновському.

Таким чином, у літературній критиці, крім поетичного реалізму, увесь час іде мова про романтику як героїчно-піднесене, лірично-мрійливе начало в творах соціалістичного реалізму [11, 569].

Між тим Ярема Гоян у тому ж збірнику 1988 року публікує розмову О.Гончара з молоддю, де той у традиційному ключі висловлює свої погляди на “покликання” соціалізму, на інтернаціоналізм, на призначення митця. Несподівано в усій тій звичній промові виділяється діалог з нікарагуанською студенткою, яка поцікавилася ставленням радянського письменника-реаліста до латиноамериканської літератури. У своїй відповіді О.Гончар торкається тієї, ще й дотепер малопоміченої критикою грані свого світобачення, яку він окреслив як “магічний” реалізм і яку Д.Павличко назвав “глибинним, таємничим, ніби навіть нереальним життям”. Дійсно, О.Гончар наполягає на визначенні реалізм, уникаючи визначення романтизм, якого, як ми вже знаємо, остерігався, бо швидко йому міг бути причеплений якийсь ідеологічний ярлик. А, може, дійсно першоджерелом своїм він вважав не романтизм, а силу народного міфомислення? Бо ж у реалізмі Габрієля Маркеса йому імпонує магічний, міфологічний його аспект: “Південноамериканці нині вийшли на передній план світової літератури. Нібито Маркесові належить визначення “магічний реалізм”, хоч сам він вважає себе “звичайним” реалістом. В магічному реалізмі є сила, що ріднить його з поезією, міфом. Мене приваблює у творчості латиноамериканських письменників народна основа, поетика народного світосприймання. Маркес говорить: моя творчість – це творчість моєї бабусі. Мені приємно було дізнатись, що й Маркес пішов від “бабусиного епосу”. Це показує, як глибоко він зв’язаний зі своїм народом, якою органічною для нього є поетика народних уявлень” [4, 321].

Немає сумніву, що для самого О.Гончара від самих початків його творчості був притаманний “магічний реалізм”, органічною була поетика народних уявлень. У три роки втративши матір, він ішов цілковито від “бабусиного епосу” і у 28 літ зарекомендував себе в українській літературі автором блискучих міфологічних новел. Одна з них – “Модри Камень”.

Надрукована зразу по війні у 1946 році у журналі “Україна”, новела справила неабияке враження саме на молоде покоління укра-

їнських читачів. Як ми вже знаємо із зізнань П.Загребельного 1988 року (стаття “Небовий ключ”), саме ця новела перевернула все його молоде життя і він з математика перетворився на філолога [5, 88]. П.Загребельний зразу зрозумів, що перед ним якийсь небачений в літературі соцреалізму спосіб художнього узагальнення. Лише через 40 літ він констатував факт Гончарового новаторства, так і не давши йому якогось чіткого окреслення: “Ми сприймали цю прозу майже як святе письмо. Ось прийшов у літературу скромний красивий чоловік, з чарівливою усмішкою на устах, відчинив не зауважувані нами двері і відкрив для нас цілком новий, небачений світ; нове бачення людини і життя, нові барви, нові слова, нова стилістика. Гончар сміливо розламав замкнені рамки прозової мови, що утвердилася наприкінці 40-х років в українській літературі, рішуче відкинув усі перепони та обмеження, показав нам безмежність не тільки людини й світу, а й безмежність мови, безмежність літератури” [5, 89].

Очевидно, “незауважувані нами двері” – то були далекі від реалізму народнопоетичні, міфологічні образи-символи типу Модри Каменя або небового ключа, які й самі були ключем до розуміння глибокого, таємного підтексту Гончарових творів.

“Рішуче відкинути усі перепони та обмеження” означало взяти тему війни в абсолютно несподіваному для української літератури ракурсі: не зображення суцільного героїзму або постановки гострих проблем, не змалювання страждань, а зображення насолоди жіночою присутністю, еротичної чоловічо-жіночої чуттєвості, що відігнало війну та всі реальні події у якийсь глухий кут підсвідомості і залишилося лише перебування в цьому надреальному світі чуттєвості і не висловлених вголос бажань: “Ти стояла на стільці боса, закриваючи вікна. Я стидався дивитись на твої білі стрункі ноги, але, одвівши погляд, все одно бачив їх весь час” [2, 565].

Логічно, що третьою ознакою Гончарового бунту П.Загребельний назвав те, що він “розламав рамки замкненої прозової мови”. бо ж двоє не потребують багато мови, бо магічного смислу тоді набувають погляди, дотики, жести. Мова О.Гончара рішуче перейшла українські кордони. Його герої – земляни, які знайшли спосіб подолати відчуженість та некомунікабельність, посіяні між людьми під час Другої світової війни на планеті. І дзвінкий голос Терези для заблуклого в снігах Рудніх гір вояка сприймається ним з радістю та насолодою як такий, що втілює її прекрасно-енергійне жіноче ество. Для неї ж немає кращої музики, ніж чути захриплий (бо ж замість води їли сніг) голос цього незнайомого чоловіка, на якого так довго очікувала. “І пильно дивилася в вічі, і я виразно чув, як ти входиш до мого серця” [2, 566] – така мова новели “Модри Камень”.

Тереза ніби втрачає відчуття часу. Вона розчинилася в солодких митях його присутності. Безмежний магічний світ почуттів манить її, проте “руський воїн” ще йде виконувати обов’язок. Реальність безжалісна, вона обмежує час, простір, життя...

– Кам? – дивишся ти благально.

– Не маємо часу, Терезо [2, 567].

Відходячи далі у воєнну реальність, він воліє залишатися безіменним. Замість витратити останню подаровану їм мить на вимовлене слово, він воліє ще раз відчувати її, ще раз увійти у щойно створений ними надреальний, таємничий світ почуттів:

– Як ви ся іменуєте?

Тонка рука, вся зіткана з чутливих живчиків, дрібно тремтить і гріє всього мене. Коли я глянув у цей момент на гори, на обшпугований вітром камінь, він уже був мені не такий чужий, як досі” [2, 567]. Модри Камінь – магічний образ, він символізує одночасно суворе і ніжне чоловіче начало. Не випадково бійці називають містечко “Мудрим Каменем”, бо довго не можуть його взяти, а в словацькій мові “модри” означає голубий. Світлий, голубий колір стає кольором магічного світу кохання, в якому назавжди залишилися в парі серця закоханих: “Ми ще зустрінемося, Терезо. Ми не можемо не зустрітись!” [2, 567]

Модри Камінь стає легендою, міфом, оберегом і втіленням всієї чоловічої суті і, певно, він допомагає залишитися живим в скаженому герці війни. Вона гине з його образом у серці, гине і дивиться “на Руське”, перебуваючи в їхньому світі, знову втрачаючи відчуття реальності. Кохання, як відомо, має магічний дар знеболення.

Коханий Терези, пізнавши силу таємничого світу чуттєвості, залишається по “драмі війни” жити в цьому уявному світі, відмежовуючись від реальності. Все зтерлося з пам’яті, “навіть те, що зветься незабутнім першим коханням” [2, 569]. Лише магія стосунків з Терезою відкрила йому *безмежність*, причинила двері в безсмертя, де вони сходяться увесь час із коханою, маючи тисячу літ попереду.

Як бачимо, різкий зсув часових площин, існування надреального світу у світі реальному, і, головне, повторюваність мотиву про містичну зустріч серед хаосу війни жіночого та чоловічого начал, повторюваність народнопоетичних міфологічних образів визначили природу Гончарового магічного реалізму раннього періоду його творчості. Це зближало його творчість як з Шевченковим міфологічним мисленням, так і з Маркесовим.

Новаторство О.Гончара, зрозуміло, могло б нашкодити соцреалізму. Як влучно зауважив В.Земляк, могло б відбутись “те, що за-

подіює нова тема: вона примушує письменника оновити свою зброярню, вилучити з неї уже зужите й поповнити її найтоншими інструментами для нового експерименту” [6, 65]. Такої оновленої зброярні й нових експериментів найбільше боялися тоді в нашій літературі.

І хоч, як зазначає О.Луцишин, молодого письменника підтримали тоді П.Панч та П.Тичина, у Дніпропетровську “на загальноуніверситетських зборах О.Гончара гостро критикують за “тематичну недалекоглядність і фальш” оповідання, його навіть могли виключити з університету” [7, 10].

В умовах соціалістичного реалізму О.Гончар мусив змінитися, змінитися хоча б на романтика чи на філософа, але облишити гру з часом і простором, обмежити необмежене. Уже в наступній трилогії “Прапороносці” він переніс акценти на героїку подвигів радянських воїнів-визволителів. Проте щемливий, довгожданий момент, в якому щастя кохання по довгих тисячомітях війни може бути реалізованим, був дорогим для молодого О.Гончара, був дорогою художньою знахідкою, якою він не хотів поступитись. Він повторив цей момент зустрічі словацької дівчини і “руського” воїна в III частині роману “Злата Прага”, зберігши всі центральні міфопоетичні символи.

Почуття Сагайди та Юлічки втілюються у першій квітці весни, що у нашого народу зветься проліском, а Тереза і Юлічка називають її *небовий ключ*. Перша квітка весни – символ вічної краси і вічної пам’яті про незабутні почуття першого по воєнним хаосі кохання. Небовий ключ з’являється в останній частині новели “Модри Камінь” в уяві розвідника, коли він згадує Терезу. Перша квітка весни символізує невмируще жіноче начало, яке переливається у весну і перетворює землю: “Бачу їх (Рудні гори. – І.О.) не забиті снігами, а зелені, пишні, зігріті весняним сонцем, коли полонини, як сині озера, зацвітають тим першим цвітом весни, що по-вашому зветься – небовий ключ” [2, 569].

Суворий Сагайда, роздумуючи у своєму останньому визвольному поході про силу, “що рухає наші армії вперед”, показує Маковою емблему цієї сили (як колись Сковорода малював стріли Купідона, що рухають землю), “ніжно беручи з блокнота своїми товстими пальцями щось тендітне, схоже на фігурний вензель з синьої, тонкої порцеляни... Маковей ледве впізнав: Сагайдачний обережно тримав у руці зісохлий небовий ключ, весняну посмішку далекої Грінави” [3, 407].

У народнопоетичні образи Модри Каменя і небового ключа О.Гончар вкладає своє магічне значення: гармонію об’єднання чоловічого і жіночого начал, що символізують початок життя і кінець воєнного хаосу.

Тереза, Юлічка, “руський воїн” також входять у народнопое-тичну міфологію Словаччини як національні герої. Стара словачка, мати Юлічки, розповідає Сагаїді про “славного легіня” “Стьопу з Руська”, як в народі оповідають легенди про Довбуша або Лук’яна Кобилицю.

Як бачимо, історія Сагаїди та Юлічки є ще однією новелою, варіантом одного з основних мотивів ранньої творчості митця. Ці незвичайні історії об’єднують магичні перетворення зими на весну, смерті у життя, момент захопленого споглядання дівчиною чоловіка-воїна, на якого чекала все життя, обряд кровного братання, міфопое-тичні образи та їх однакова кольорова семантика. Ці історії стають ніби ще однією прекрасною легендою словацького народу про щас-ливе майбутнє землі, над якою “небо, весняне й високе, гуде од віт-ру, мов блакитний дзвін!..” [2, 570]

Прикметно, що в одному з останніх досліджень В.Галич “Ан-тропонімія Олесь Гончара” (Луганськ, 2002) дослідниця доходить висновку про “наявність характерного у творчій лабораторії цього письменника *прийому зчіплюваності його творів*, прихильності мит-ця до окремих імен, що загалом допомагає формуванню його ціліс-ного естетичного ідеалу” [1, 210].

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Галич В. Антропонімія Олесь Гончара: природа, еволюція, стиліс-тика. – Луганськ: Знання, 2002. – 212с.
2. Гончар О. Модри Камінь / Твори: В 2-х т. – К.: Наук. думка, 1993. Т. 2. Романи. Новели та оповідання. – 752с.
3. Гончар О. Прапорonosці. – К.: Дніпро, 1975. – 421 с.
4. Гоян Я. Зустрічі з молоддю / Слово про О.Гончара. – С. 315-327.
5. Загребельний П. Небовий ключ // Слово про О.Гончара. – С. 84-91.
6. Земляк В. Уявна розмова про Бригантину / Слово про О.Гончара. – С. 65-70.
7. Луцишин О. Олесь Гончар. Випробування славою // Усе для школи. Українська література 11 клас, 2002. – С. 10-14.
8. Павличко Д. Дар світла і чистоти // Слово про О.Гончара. – С. 148-156.
9. Погрібний А. Олесь Гончар: початок пожиттєвого випробування // Літературна Україна. – 1998. – 28 березня.
10. Слово про Олесь Гончара: нариси, статті, листи, есе, досліджен-ня (Упорядник В.К. Коваль). – К.: Рад. письменник, 1998. – 647с.